

Оксана Кравченко

ПРОЛЕТАРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У СИСТЕМІ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРОЛЕТКУЛЬТУ

У статті висвітлено організаційні та педагогічні засади діяльності пролетарських університетів у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту (20-ті рр. ХХ ст.). Встановлено, що робочий університет був чисто класовою установою, а загальний програмний план передбачав три цикли: підготовчий; основний; спеціалізований. Для формування кадрового складу університетів передбачалося створення Соціалістичної Академії.

Ключові слова: Пролетарський університет, Пролеткульт, пролетаріат, навчання, виховання.

Пролеткульт – культурно-просвітницька і літературно-художня організація пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом. Пролеткульт був створений за місяць до Жовтневого перевороту з метою підтримки «самодіяльності» пролетаріату у різних сферах культури, причому тільки на добровільних засадах. Із початку створення Пролеткульт став чітко структурованою організацією, яка мала статут, виборчий Центральний комітет, раду і відділи: організаційний, літературний, видавничий, театральний, бібліотечний, шкільний, клубний, музично-вокальний, науковий, господарський. Центральному Пролеткульту підпорядковувалися губернські, міські і районні пролеткульти. Діяльність Пролеткульту була спрямована на те, щоб «дати робітничому класу цілісне виховання, що незаперечно направляє його колективну волю й мислення»; за мету Пролеткульт ставив «вироблення самостійної духовної культури» [10, с. 208]. Окреме місце у культурній концепції Пролеткульту відводилося розвитку пролетарської науки шляхом створення Пролетарських університетів. На думку пролеткультівців, вони забезпечували б підготовку фахівців, які б займалися розробкою наукових основ пролетарської культури.

У вітчизняній історичній та історико-педагогічній науці донині залишається недослідженою діяльність Пролеткульту в Україні, зокрема історія створення Пролетарських університетів, що вмотивовує своєчасність, доцільність, а, отже, актуальність теми статті. Дослідження організаційних і педагогічних засад діяльності Пролетарських університетів розпочато з моменту їх створення на сторінках

пролеткультівських журналів, а також у працях теоретика пролетарської культури О. Богданова. На кожному з подальших історичних етапів, враховуючи існуючі суспільно-політичні умови, вивчалася робота університетів пролетаріату переважно російськими дослідниками.

З огляду на це, метою статті є висвітлення організаційних і педагогічних засад діяльності пролетарських університетів у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту (20-ті рр. ХХ ст.).

Ідея створення особливого типу школи для робочих виникла ще у 1908 р. на Капрі, згодом у Болоньї. Саме там були вироблені теоретичні і практичні засади діяльності таких шкіл для реалізації творчого потенціалу робочих. В умовах становлення програми пролетарської культури О. Богданов зі своїми соратниками відстоювали право на науково-критичний підхід до соціалістичного ідеалу. Вони вважали, що для здійснення соціальної революції недостатньо політичного перевороту, соціальна революція – це культурна революція, яка здійснюється не лише в сфері суспільного управління і економіки, але й сфері соціальної психології. Продовжуючи марксистську традицію, вони вважали, що соціалістична культура – новий, колективний тип взаємозв'язку між людьми, де пролетаріат є головним її носієм.

У програмі пролетарської культури особливого значення надавалося виробленню науки окремого класу – пролетаріату. Саме робочий клас вважався суб'єктом суспільних перетворень, провідником соціалістичної революції. Пролетаріат повинен виробити і мати наукові знання, що ґрунтувалися б на класовому і марксистському підходах. Це, у свою чергу, стало б важливим засобом організації сил для соціалістичного будівництва держави: «Робочому класу потрібна наука пролетарська. А це означає: наука, сприйнята, зрозуміла і викладена з його життєвих задач, наука, що організовує його з класової точки зору, здатна керувати виконанням його сили для боротьби, перемоги і здійснення соціального ідеалу» [1, с. 208].

Водночас осмислити, перетворити і доповнити наукову спадщину старого світу для поширення серед мас – основне завдання робочого класу. Реалізувати це можливо, на переконання теоретиків Пролеткульту, за допомогою своєї класової науково-пропагандистської організації – Робочого університету, який покликаний апробувати нові форми навчання з метою формування робочої інтелігенції [1, с. 220].

Важливим етапом у діяльності пролеткульту стало проведення у вересні 1918 р. Першої Всеросійської конференції культурно-просвітницьких організацій, яка фактично прийняла програму культурної революції. Її резолюції охоплювали всі сфери будівництва нової культури – літературно-видавничу справу, науку, образотворче мистецтво, організацію дитячого руху, музичну освіту тощо. Був прийнятий статут і обрано центральне керівництво – Всеросійську Раду Пролеткультів. Ці організації мали близько 20 друкованих органів, а на вересень 1920 р.

пролеткультівський рух охоплював близько півмільйона робочих, з яких понад 80 тисяч активно працювали у різних студіях. Творчі студії і робочі клуби стали основними осередками пролеткульту і його експериментальним полем. До 1920 р. було зареєстровано більш 300 організацій Пролеткульту [3].

Під час Першої Всеросійської конференції культурно-просвітницьких організацій було поставлено завдання перед пролетаріатом «соціалізації науки», тобто перероблення тогочасної науки за формою та змістом з колективно-трудової точки зору і передачі її у такому вигляді робочим масам. Основними організаційними засобами реалізації цієї мети виступали:

1) Створення Робочого Університету – цілісної системи культурно-просвітницьких установ, яка послідовно сприяє оволодінню пролетаріату науковими методами і вищими досягненнями науки.

2) На основі діяльності Робочого Університету необхідно виробити Робочу Енциклопедію, в якій чітко, доступно і зрозуміло викладені методи і досягнення науки з пролетарської точки зору [2]. На переконання пролеткультівців така робота сприятиме поширенню знань і наукової діяльності: «Вона (Робоча енциклопедія – *О.К.*) об'єднує в найбільш досконалій формі і в найменшому можливому об'ємі основну суму всенаукових знань, необхідних робітникам, щоб ясно розуміти своє місце і роль в природі і суспільстві, щоб свідомо і витримано йти своїм класовим шляхом» [1, с. 221]. Робоча енциклопедія повинна була слугувати для робітників важливим засобом ідейної самоорганізації, важливою зброєю боротьби і зброєю будівництва у виконанні світового завдання – у виробленні соціалістичного ідеалу.

Робочий університет був чисто класовою установою. Так, у резолюції Всеросійської конференції Пролеткульту вказувалося: «9. Доступ в Пролетарські Університети повинен бути вільний в першу чергу для робочих... 10. Всі пролетарські громадські установи, фабричні заклади, торгово-промислові, професійні, кооперативні повинні надавати своїм робітникам можливість відвідування університетських курсів» [2]. На думку ідеологів Пролеткульту саме класовий підхід до організації навчального процесу в університеті дозволить краще формувати новий світогляд у слухачів.

Навчання повинно було будуватися на товариській співпраці викладачів і слухачів. Ця відмінність від старої школи мало методологічне значення: вона відповідала принципу перевірки наукового знання практикою життя і відмови від авторитаризму, як характерної риси старого світу.

До вступу в університет передували випробування на визначення, щоб загальна освіта не була нижчою вищого початкового училища. У випадку недотримання цієї вимоги допускалися виключення, якщо були більш широкі знання з соціальних і природничих наук. До того ж

обов'язковою вимогою була виражена громадянська активність. Доказом цього виступала громадська посада чи рекомендація з боку політичних, економічних, культурних організацій. До університету зараховувалися не менше 18 років.

Для формування кадрового складу університетів передбачалося створення Соціалістичної Академії, про що йдеться у вищезазначеній резолюції: «7. Для підготовки кадрів наукових викладачів повинна служити у Москві Соціалістична Академія, і необхідно організувати таку у Петербурзі. Вони повинні робочим, які мають деякий науковий досвід, дати відповідну теоретичну і практичну підготовку. У них повинні продовжувати свою наукову роботу ті слухачі Пролетарського університету, які по його закінченні присвятять себе спеціально роботі в тій чи іншій галузі науки» [2].

25 червня 1918 р. Всеросійський центральний виконавчий комітет затверджує Положення «Про Соціалістичну академію суспільних наук», а 9 серпня друкує список членів академії. Передбачалася спільна робота Пролетарського університету з Соцакадемією, зокрема у сфері розробки навчальних програм. Крім того, академія розглядалася в якості бази для підготовки науково-педагогічних кадрів для університету, де також можуть подовжити наукову діяльність окремі університетські випускники [8, с. 162].

У статті А. Маширова (1918 р.) йдеться мова: «Необхідно сьогодні ж приступити до організації Пролетарського Університету чи академії, яка могла б бути вищим розсадником пролетарської науки... Створення Пролетарського Університету необхідне, з метою інтелектуального рівня усієї робочої маси, з метою приближення до пролетарської культури, до соціалізму» [5, с. 8].

Ідея Пролетарського університету була підтримана делегатами З'їзду з позашкільної освіти (травень 1919 р.), в резолюції якого говорилося: «Підтримати Пролетарський університет – могутній засіб створення пролетарської робочої інтелігенції» [9].

Відтак основним завданням вищої пролетарської школи ставилося виховання і підготовка людей інтегрованого досвіду, що досягалося б перш за все програмною цілісністю виховання [11, с. 30].

Загальний програмний план Університету передбачав три цикли: а) підготовчий – повинен оформити і систематизувати ті знання, які мають слухачі, а також доповнити їх усіма знаннями, необхідними для засвоєння основного циклу; б) основний – повинен широко і міцно закласти основи соціалістичного світорозуміння, перетворюючи слухача в освіченого соціаліста, що володіє основними методами різних сфер науки; в) спеціалізований – ділиться відповідно суспільного процесу на факультети: технічний, економічний і культурний. На кожному з них спеціально, поглиблено в науковій постановці вивчається відповідна група

предметів у тісному взаємозв'язку з політичною економією [2].

Відтак підготовчий курс складався з трьох блоків: засвоєння практичних методів оволодіння наукою в індивідуальній і колективній формі; математичні і природничі науки. Математика передбачала вивчення її основ, а зміст природничо-наукового комплексу ґрунтувався на лекціях з фізики, хімії, геології, фізіології, психофізіології, що входили в навчальні дисципліни; суспільствознавчі науки. Третій блок підготовчого рівня – соціальні дисципліни (політекономія, основи наукового соціалізму, основи держави і права, історія робочого руху). Додатково слухачі могли вивчати іноземні мови (німецьку, англійську, французьку).

Після успішного навчання на підготовчому рівні освіти можна було продовжити. Програма основного курсу розпадалася на дві групи предметів – натуралістичну (в тому числі математика) і соціальну, надаючи пріоритетного значення останній.

Натуралістична складова передбачала вивчення: методології природничих наук; основні еволюційні теорії; основні загальні і абстрактні теорії; основні методи і висновки біологічного вчення про робочу силу.

Соціальна складова представлена у програмі наступним чином: історія соціальної техніки; історичний курс політичної економії; історія суспільних світоглядів; історія права і держави; історичний матеріалізм та загальна система наукового світогляду.

Третій, спеціалізований рівень включав три факультети: технічний, економічний, культурний. Типова програма для технічного факультету виглядала наступним чином: історія техніки і технічних наук, енциклопедія математики, енциклопедія природничих наук, енциклопедія технологій, політекономія, загальна організаційна наука.

Саме третім курсом завершувалася навчальна частина університеті. Той, хто навчався далі, вступав у сферу науково-академічної роботи, яка також повинна була бути організована колективно.

Крім вищезазначених дисциплін, що становили програму університету, передбачалося створення при ньому мережі додаткових курсів: з професійного руху, кооперації, партійно-агітаційного, інструкторського, що повинно було розширити і посилити зв'язок університету з провінцією.

Водночас, у виконанні навчального плану ліміт аудиторного часу був жорстким, з огляду того, що слухачі були задіяні на виробництві і не мали багато вільного часу. До того ж це було пов'язано із нестачею науково-педагогічних кадрів, що позначалося на послідовності і повноті реалізації навчального плану та у напрямках методів викладання. Тому акцент робився на те, що дорослі люди, збагаченні трудовим і життєвим досвідом, мають сильну мотивацію, зможуть засвоїти цю програму, завдяки активним методам навчання і доступному викладенню знань.

Важливим завданням визнавалося створення пролетарських

університеті у провінціях, які повинні вести масову просвітницьку роботу. Водночас, у її реалізації передбачалася значна свобода у практиці на місцях.

В Центральному державному архіві вищих органів влади та управління віднайдено відомості про роботу Пролетарських університетів на території України. Зокрема, від 16 квітня 1919 р. збереглися відомості про проведення Першої Катеринославської конференції пролеткульту, під час якої прийнято резолюцію про створення Пролетарського університету на засадах, що обґрунтовані у ході Першої Всеросійської конференції Пролеткульту [7]. Повідомлення від 22 квітня 1919 р. від Кременчуцького Пролеткульту про набір слухачів на другий семестр Пролетарського університету. Приймалися в першу чергу робочі, потім бажаючі за спискам профспілок і фабрично-заводських комітетів. На другий семестр були відкриті наступні відділи: суспільно-історичний, літературно-філософський, природничо-науковий, фізико-хімічний, національний. Цікавими є свідчення про великий інтерес з боку робітників до Пролетарського університету [12].

З огляду на суспільно-політичні перетворення, ставлення радянської влади і комуністичної партії до пролеткульту носило реакційний характер, зокрема після листа ЦК РКП (б) «Про пролеткульту» (1921). Отримавши у 1918 р. автономність у своїй діяльності, Пролеткульт мав конкурента, яким виступав Наркомпрос. Між губернськими відділами народної освіти і місцевими пролеткультами відбувалися постійні конфлікти. Згодом було гостро критиковано діяльність Пролетарських університетів як «розсадників богданівщини» і ліквідовано.

Незважаючи на закриття Пролетарського університету, наукова діяльність Пролеткульту продовжувалася у клубних секціях. Однак 13 листопада 1921 р. Головним управлінням політичної просвіти Наркомпросу РСФСР (Головполітпросвітом) була прийнята резолюція, у відповідності з якою «пункт про організацію наукових секцій у клубах Пролеткульту» необхідно видалити [4, с. 176].

Відтак формування робочої інтелігенції в ідеологічно єдиній державі громадськими організаціями на автономних засадах не зазнало успіху. Так, при обговоренні питання про наукову роботу на пленумі ЦК Пролеткульту (лютий 1922 р.) представник ЦК РКП (б) переконував пролеткультівців, що неможна захоплюватися терміном «науковий» і йти по шляху «пролетаризації» науки, а необхідно наблизити Пролеткульт до потреб виробництва. Важливим елементом в цій роботі повинна стати організація технічних клубів як засобу підвищення технічних знань робітників [6, с. 22].

Таким чином, «соціалізація науки» за допомогою Пролетарського університету була спрямована не лише на демократизацію знань, але і на подолання недоліків існуючої спеціалізації науки, на пошук шляхів

об'єднання науки і практики, на вироблення універсальної методології пізнання і систематизації досвіду минулого, на формування раціонального і комплексного підходу до вирішення політичних і економічних проблем. У цього проекту була і соціально-педагогічна задача: закріпити почуття людського достоїнства і віру людей у власні можливості і відкрити для них переваги системного мислення. Перспективними напрямками дослідження є вивчення організаційних, методичних, педагогічних засад діяльності робітничих клубів як осередків виховання свідомого пролетаріату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Богданов А. Наука и рабочий класс / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград : Издательское товарищество «Книга», 1924. – С. 200–221.
- 2 Богданов А. Пролетарский университет / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград : Издательское товарищество «Книга», 1924. – С. 238–262.
- 3 Всероссийский съезд Пролеткульта // Пролетарская культура. – 1920. – № 17–19. – С. 75–84.
- 4 Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт / В. В. Горбунов. – М. : Политиздат, 1974. – 239 с.
- 5 Гроно. – 1918. – № 3. – С. 8.
- 6 Демидов Н. И. Из истории борьбы коммунистической партии за чистоту социалистической идеологии в период нэпа, 1921–1925 гг. / Н. И. Демидов. – М., 1960.
- 7 Інформаційні повідомлення про роботу відділів Тимчасового робітничо-селянського уряду України, Раднаргоспу, заснування Ревтрибуналу, Єдиного Народного суду, встановлення Радянської влади на місцях, організацію комуністичних осередків, Всеукрпролеткульту, курсів агітаторів і інструкторів при ревкомх України, допомогу голодуючим дітям, про роботу профспілок (31 січня – 28 лютого 1919 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1738. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 230–231.
- 8 Карпов А. В. Русский Пролеткульт : идеология, эстетика, практика. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2009. – 260 с.
- 9 Первый Всероссийский съезд по внешкольному образованию // Внешкольное образование. – 1919. – № 4–6.
- 10 Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций. 15–20 сентября 1918 г. / под. ред. П. И. Лебедева-Полянского. – М., 1918. – 129 с.
- 11 Смит М. Пролетаризация науки / М. Смит // Пролетарская культура. – 1919. – № 11–12. – С. 27–33.
- 12 Телеграма БУП із Кременчука. 22.04.1919 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1738. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 317–318.